

De Generale Prins Willemvolder

bedijking en bevolking 1650-1655; investeringsmotieven en bevolkingspolitiek

HAROLD VAN DAMME

Inleiding

In dit artikel wordt gezocht naar aanwijzingen voor een al of niet expliciete bevolkingspolitiek van de bedijkers van de Prins Willemvolder. De aanleiding voor dit onderzoek is een studie van A.M.J. de Kraker uit 2007 over de bedijkingen in Staats-Vlaanderen door Noord-Nederlanders.¹ De auteur roept hierin op tot verder onderzoek naar de samenstelling en herkomst van de groep bedijkers en naar hun motieven. In het verleden zijn er al meerdere studies gewijd aan de inundaties en herbedijking van westelijk Staats-Vlaanderen. De nadruk lag hierbij meestal op militaire, politieke en soms ook op financiële aspecten. Herdijking van de nieuwe polders in het hart van het huidige West-Zeeuws-Vlaanderen in de zeventiende eeuw heeft echter ook een religieus aspect, want de herbevolking heeft sterk bijgedragen aan de Reformatie in de streek. De bedijkers en/of pachteren waren voor het overgrote deel gereformeerd, evenals de door hen meegebrachte of aangetrokken boeren.² Deze studie richt zich op de bedijkers van de grootste polder in de regio, de Generale Prins Willemvolder halverwege de zeventiende eeuw. We kijken daarbij specifiek naar de rol van de classis Walcheren, die het kerkelijk toezicht uitoefende over de kerkelijke gemeenten (predikanten, kerkenraden) in Staats-Vlaanderen. De volgende vragen komen aan de orde:

- 1 Wie waren de bedijkers en/of pioniers en waar kwamen ze vandaan?
- 2 Hadden zij naast economische motieven ook de intentie om actief het gereformeerde geloof op te bouwen in dit oorspronkelijk overwegend katholieke gebied?

Om deze vragen te beantwoorden is gebruik gemaakt van de prosopografische methode. Deze kan uitstekend toegepast worden bij het bestuderen van duidelijk omliggende groepen. De onderzochte groep van bedijkers als elitaire klasse leent zich goed voor prosopografisch onderzoek.³ De elite heeft in de geschiedenis altijd de meeste schriftelijke sporen nagelaten. De pioniers zijn echter moeilijker te traceren, want hun aanwezigheid is slechts sporadisch te vinden in de overgeleverde bronnen.

Allereerst wordt een beknopte beschrijving gegeven van de ontwikkelingen na de inundaties in het toenmalig noordwestelijke deel van het oude graafschap Vlaanderen, het latere westelijk Staats-Vlaanderen. Daarna wordt de bestuurlijke transitie van het gebied beschreven, namelijk de overgang van het bestuur door het Vrije van Brugge (onder Spaans gezag) naar het bestuur door het Vrije van Sluis (onder gezag van de Staten-Generaal).

Verwoesting van westelijk Staats-Vlaanderen in de Tachtigjarige Oorlog

Het huidige West-Zeeuws-Vlaanderen was als gevolg van overstromingen en inundaties na 1580 gedurende vele decennia veranderd in een labyrint van schorren, slikken en killen. Bij laag water vielen de schorren droog, bij hoog water was het gebied een grote

Tijdschrift voor
waterstaatsgeschiedenis
22 (2013) 1, 6-17

1 A.M.J. de Kraker, 'Zeeuwse zekerheid verankerd in Zeeuws-Vlaamse bodem. Bedijkingen in Staats-Vlaanderen door Noord-Nederlanders en de inrichting van het landschap 1600-1800, enkele hoofdlijnen', in: M. Ebben, S. Groenveld (ed.), *De Schelde-delta als verbinding en scheiding tussen Noord en Zuid, 1500-1800* (Maastricht 2007), 69-89.

2 *Ibidem*, 88.

3 J. Parmentier, *De maritieme handel en visserij in Oostende tijdens de achttiende eeuw. Een prosopografische analyse van de internationale Oostendse handelswereld 1700-1794* (Gent 2001), 22.

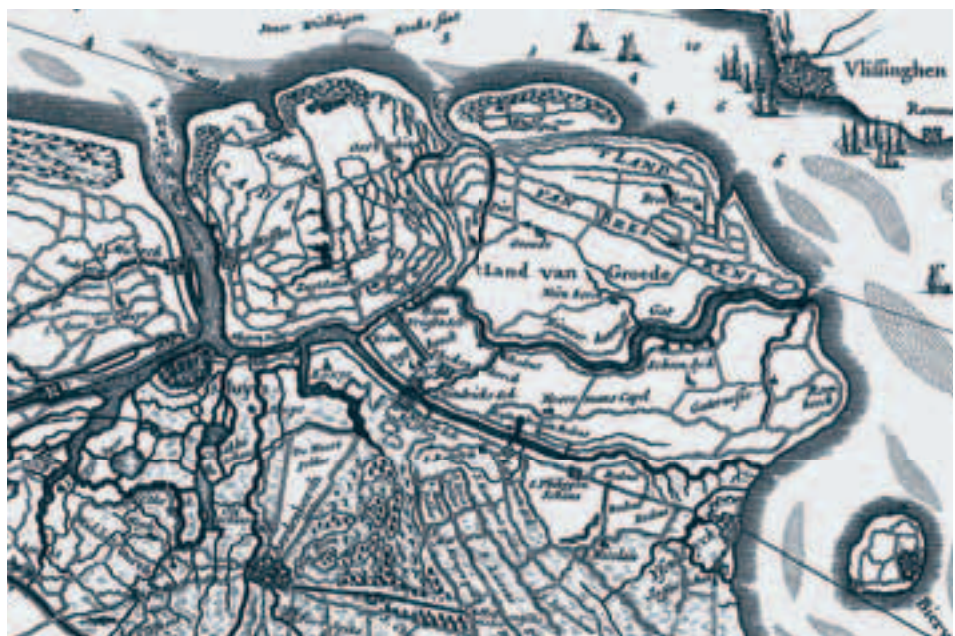
- 4 P.J. van Cruyningen, 'De wederopbouw van het Vrije van Sluis, 1605-1660', in: F. Westra e.a., *Nie-mandsland in Staatsverband. West-Zeeuws-Vlaanderen ten tijde van de Republiek en daarna* (Aardenburg 2004).
- 5 J.Ch. Cornelis, 'Wolven in het land van Cadzand', *Jaarboek Heemkundige kring West-Zeeuwsch-Vlaanderen 1961/1962*, 104.
- 6 A.M.J. de Kraker, 'Zeeuws-Vlaanderen als strategisch manipuleerbaar landschap', *NEHA-jaarboek LXV* (2002), 32-48, aldaar 37.
- 7 *Ibidem*, 36.
- 8 Van Cruyningen, 'Wederopbouw Vrije', 215.
- 9 P.H. Gallé, *Beveiligd bestaan. Grondtrekken van het middeleeuws waterstaatsrecht in z.w. Nederland en hoofdlijnen van de geschiedenis van het dijksbeheer in dit gebied (1200-1963)* (Delft 1963), 199.
- 10 Van Cruyningen, 'Wederopbouw Vrije', 215.
- 11 P. van Cruyningen, 'Profits and Risks in drainage Projects in Staats-Vlaanderen, c. 1590-1665', *Jaarboek voor ecologische geschiedenis 2005/2006*, 123-142, aldaar 128.

watervlakte.⁴ Daartussen lagen Aardenburg en Oostburg als twee ontvolkte stadjes. Met name Oostburg moet er zeer desolaat bij gelegen hebben, getuige het bekende verhaal dat begin zeventiende eeuw de wolven kwamen drinken uit een put op de Markt.⁵ Enkel Sluis lijkt in deze jaren nog een bevolking van enige betekenis te hebben gehad. Al het tussenliggende gebied moest op een of andere wijze onder water kunnen worden gezet. De aldus gecreëerde watervlakte zou het doortrekken van een leger met artillerie moeten verhinderen.⁶

Deze inundatiestrategie werd zowel door Spanjaarden als door de opstandelingen toegepast.⁷ Met de verovering van Sluis in 1604 kreeg de Republiek controle over een verwoest gebied dat voor negentig procent overstroomd was. Het was echter strategisch van groot belang. De Republiek kreeg een vaste greep op de Westerschelde en op de toegang tot Antwerpen en het gebied kon als buffer dienen om aanvallen op Zeeland op te vangen.⁸ Ook het bestuur wisselde menigmaal. Het viel afwisselend onder Spaans en Staats gezag tot 1604. Met de verovering van Sluis in dat jaar kwam het gebied definitief onder Staats gezag. Als Generaliteitsland werd het direct door de Staten-Generaal bestuurd. Het dagelijks bestuur kwam in handen van het College 's Lands van de Vrije. Dit bestond uit de hoogbaljuw en acht schepenen, waarvan er jaarlijks één door de afgevaardigden van de Staten-Generaal tot burgemeester werd gekozen.⁹

Herdijking

De overstromingen hadden op lange termijn niet enkel nadelen maar ook een groot voordeel. De overstroomde gebieden werden bedekt met een dikke laag vruchtbare zeeklei. De animo om te herdijken was daarom na verloop van tijd erg groot. Halverwege de zeventiende eeuw was het gebied herschapen in een welvend landbouwgebied (zie tabel 1).¹⁰ Omwille van de enorme bedragen werden bedijkingen uitgevoerd door wisselende consortia of compagnieën van welvarende kooplieden of kaapvaartreders uit het Noorden.¹¹ Zij belegden hun surpluskapitaal in de bedijkingen met het oog op het behalen van hoge winsten op korte of lange termijn en ze verhandelden ook hun aandelen in deze ondernemingen. Een stabiele politieke situatie was een vereiste om te investeren. De kosten van de drooglegging van de Generale Prins Willempolder (eerste en tweede gedeelte samen) bedroegen bijna 670.000 gulden, wat neer kwam op 204 gulden per hectare. In vergelij-

Afb. 1. De Generale Prins Willempolder tussen Oostburg ('Oostborch'), Schoondijke ('Schoondijck') en IJzendijke ('Ysendyck'). Detail van 'Flandriae Teutonicae pars orientior', Willem en Joan Blaeu, 1645. Regionaal Archief Alkmaar.

47. Octroy, totte bedijckinge ende beverfchinge vande Landen ende Schorren van Schoondijcke, ende aengelegene ontrent Ooffburgh, als oock van Yfendijcke. In dese den 22 April 1650.

DE Staten Generael der Vereenighde Nederlanden. Allen den geenen die dese fullen sien ofte hooren lesen. Saluyt. **DOEN TE WETEN**, Dat Wy op het verfoeck aen ons gedaen uyt den marm ende van wegen de Ingelanden vande Schorren ende Landen van Schoondijcke, ende aengelegene ontrent Ooffburgh, als oock vande Landen ende Schorren ontrent Yfendijcke gelegen, volgens de Caerten daer van gemaect, ende aen desen ghebecht, de selve geconfenteert, geacordeert ende geotroyeert hebben, gelijk wy confenteeren, accorderen ende octroyeren by desen, dat sy de voorfz Landen ende Schorren van Schoondijcke, ende

Yfendijcke fullen mogen bedijcken ende beverfchen, op de conditien, exemptien ende vrydommen hier naer geexpreffiert: Te weten,

Eerstelijck, dat sich die Bedijckers, &c. *Arandeert voort van woerde te woerde met het 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12 en 13 Artickelen vande bedijckinge vande Schorren ghemaint het Luyt, staende hier vooren Colom. 1991. gebruyt.*

Ten negenden, dat de questien ende verschillen inde Dijkagie voor vallende, geduyrende de selve fullen gedeceert worden *de plam* door het Collegie vanden Vryen referende tot Sluys in
6. K. ij Vlaen-

Afb. 2a en b. Octrooi van de Staten-Generaal voor de bedijking van de tweede Generale Prins Willempolder, 22 april 1650. Overgenomen uit: C. Cau (ed.), Groot placaet-boeck dl. II.

1997 Placaten. 5. Boeck. 9. Tit. 3. Deel. 1998

Vlaenderen, volgens d'Acte daer toe buyden gedaen desepfcheren.

Ten veertihenden, fullen de voornoemde Geotroyeertens van Schoondijck ende Yfendijck, op hare kosten moeten delven ende maecken, oock alreids onderhouden, de nieuwe Vaert tot vier roeden breedt, met de Sluyfe by Yfendijcke voornoemt, volgens de Caerte figurative aen desen ghebecht, ende daer benevens furneren eene somme van veertich duysent guldens eens, sonder meer, boven de twintich duysent guldens die de Bedijckeren vande Pallegroete buyden oock op beleyt is te contribueren tostet leggen van twee Sailes. Doch so wanneer bevonden soude mogen worden, dat beyde de oppemelte sommen, maeckende te samen tsergh duysent guldens, niet al en souden beboeven beleyt te worden tostet leg-

gen ende op maecken van beyde de voornoemde Saifen, sal het overschot van dien de voornoemde Geotroyeertens te goede komen in 't maecken vande boven-geselte Vaert, te betalen op ordonantie vanden meergemelten Raedt van State, als wanneer de Saifen fullen zijn bestet, ende oock op ghenomen, ende niet eerder. Ende sal het onderhouden vande selve Saifen blyven tot lalle van 't Lant, mits dat de Generaliteyt wederom sal profiteren den Thol die op de meer-genoemde te delven Vaert sal worden gheset, ghelecht ende geheven.

Ontbieden, verfoecken ende bevelen daerom allen Gouverneurs van Provincien, &c. Gegeven onder onsen Cachette, Paraphute, ende de Signature van onsen Griffier, inden Hage, op den twee en twintighden Aprilis 1650.

48. Maetie van O...

Afb. 3. Kaart van de Generale Prins Willempolder, eerste en tweede gedeelte. Hier konden de ideeën van Simon Stevin, naar het model van een geometrische verkauling, maximaal gerealiseerd worden. Overgenomen uit: M.H. Wilderom, Tussen afsluitdammen en Deltadijken dl. IV.

king met de Hollandse droogmakerijen was dit erg weinig, zo leert vergelijking met de door Van Zwet berekende kosten verbonden aan de landaanwinning in Hollands Noorderkwartier, de regio ten noorden van het IJ. Hij kwam voor de Zijpepolder op 269 gulden per hectare, de Beemster op 290 gulden, de Purmer op 376 gulden, de Wijde Wormer op 411 gulden, de Heerhugowaard op 373 gulden, de Schermer op 514 gulden en de Starnmeer zelfs op 958 gulden.¹² Het is echter appels met peren vergelijken. De Generale Prins Willempolder is een bedijking (landaanwinning door het inpolderen van slikken en schorren). Dat is bijna altijd goedkoper dan het droogmaken van een groot meer. Daarvoor moeten een ringdijk en -vaart worden aangelegd en zijn tientallen watermolens nodig. Enkel de bedijking van de Zijpe komt overeen met de Generale Prins Willempolder.

Hoe dan ook, het te bedijken gebied was 'rijp' voor inpoldering en dat kon tegen relatief lage kosten. Met de afkoop van oude rechten van vroegere eigenaren en van tiendhouders liepen de kosten naderhand echter nog aanzienlijk op.¹³ Geplande bedijkingen moesten openbaar gemaakt worden zodat belanghebbenden tijdig hun belangen konden verdedigen en vroegere eigenaren hun claim bekend konden maken. De laatstgenoemde eigenaren hadden namelijk de keuze tussen participatie en het recht van abandon.¹⁴ Bedijkers schreven in voor een bepaald deel van de geschatte kosten en kregen in ruil een evenredig deel van het bedijkte land.¹⁵

TABEL I. BEDIJKINGEN IN WEST-ZEEUWS-VLAANDEREN, 1600-1699

	oppervlakte (in ha)	aantal polders
1600-1608	536	2
1609-1621	5697	11
1622-1647	1456	11
1648-1659	9177	16
1660-1699	1174	8

Bron: Van Cruyningen: 'Wederopbouw Sluis', 217.

¹² H. van Zwet, *Lofwaardige dijkagies en miserabele polders. Een financiële analyse van landaanwinningsspecten in Hollands Noorderkwartier, 1597-1643* (Hilversum 2009), 316 (tabel 6.1). Zie ook P. Brusse, W. Mijnhardt (red.), *Geschiedenis van Zeeland 1550-1700* (2012), 32.

¹³ Van Cruyningen, 'Profits and Risks', 131.

¹⁴ Abandon: eigenaren die niet wilden of in staat waren deel te nemen aan de herdijking, konden afstand doen van hun grondbezit ten gunste van de bedijkers. Ook gronden van verdwenen eigenaren zoals verwoeste kloosters vervielen aan de bedijkers. Zie ook R. Schillewaert, '... Dat een yeder jaeght en janckt ...'. *Het Vrije van Sluis in de 17^e eeuw* (masterscriptie Universiteit van Gent 2011), 81.

¹⁵ Schillewaert, *Yeder jaeght*, 132.

¹⁶ Zie hierna tabel 3 en ook de § 'bewuste bevolkingsspolitiek in Staats-Vlaanderen?.'

Volgens P. van Cruyningen werd na 1648 uitsluitend vanuit het noorden geïnvesteerd in bedijkingen. Enkele belangrijke investeerders uit het noorden waren onder andere de gebroeders Cornelis, Apollonius en Adriaan Veth. Dit waren rijke kooplieden, regenten en grootgrondbezitters uit Middelburg die alleen al in de Generale Prins Willempolder meer dan vijftig hectare grond verwierven. Daarnaast hadden ze eigendommen in diverse andere polders in Staats-Vlaanderen. Maar met kop en schouders steekt H.J. Thibaut, een zeer rijk koopman en burgemeester van Middelburg, boven alle bedijkers uit. Hij verwierf zelfs meer dan duizend hectare grond in de Generale Prins Willempolder. Ook de gebroeders Pieter en Adriaan van Hecke kunnen met hun aandeel van meer dan tachtig hectare als belangrijke investeerders worden beschouwd. Tot slot vermelden we nog Cornelis Lampsins, burgemeester van Vlissingen. Hij investeerde in meer dan twintig hectare grond in de Generale Prins Willempolder.

Van de 72 bedijkers kwamen er zeker 24 uit Middelburg, acht uit Vlissingen, elf uit Sluis, vijf uit IJzendijke, steeds een uit Zierikzee, Schoondijke, Cadzand, Oostburg, Veere en tenslotte twee uit Amsterdam. Hieruit blijkt dat het merendeel van het bedijkingskapitaal van buiten het gebied zelf kwam, maar dat het aandeel uit Staats-Vlaanderen toch nog erg aanzienlijk was gebleven.¹⁶

Voor de bedijking van de Tweede Generale Prins Willempolder werd octrooi aangevraagd bij de Staten-Generaal door Willem Pieter Tersteyn als geëngageerde van Sluis, Aardenburg en Oostburg en door Jacob van der Swalme (baljuw en later stadhouder te IJzendijke) als geëngageerde van de ingelanden van de schorren en landen van Schoondijke en IJzendijke. Beiden zijn geen autochtonen uit de regio, hoewel ze wel in Staats-Vlaanderen woonden. De familie Tersteijn kwam uit Vlissingen, maar was rond 1650 verspreid in heel westelijk Staats-Vlaanderen en de familie van der Swalme kwam oor-

spronkelijk uit Holland. De vader van Jacob van der Swalme was afkomstig uit Rhoon, maar reeds begin zeventiende eeuw als dijkgraaf van de Oranjepolder in IJzendijke woonachtig. Zowel Willem Pieter Tersteijn als Jacob van de Swalme bekleedden aanzienlijke bestuursposities in westelijk Staats-Vlaanderen. Zij hadden hun octrooi-aanvraag ingediend namens de participanten die in de bijlagen van het verzoekschrift vermeld zijn.¹⁷ In het Vrije van Sluis werden dus octrooien aangevraagd door de hoog-baljuw, burgemeesters en schepenen zelf, die daarnaast ook wel als privépersonen optraden.¹⁸ Op 22 april 1650 verleenden de Staten-Generaal het octrooi voor het bedijken van de tweede Generale Prins Willempolder.

In 1650 waren reeds door herstel van oude dijken (er was kennelijk ook al een ‘Dienst Dijkherstel’, zoals in 1953) ten zuiden en zuidoosten van Oostburg enkele oude polders tussen de Brugsche Vaart en de Passageule drooggelegd: totaal 1050 hectare en bekend als Prins Willempolder (eerste gedeelte). Met het octrooi in 1651 kwam de grootste inpoldering van Zeeuws-Vlaanderen tot stand, de Prins Willempolder (tweede gedeelte) met 1975 hectare.¹⁹

Zoals gebruikelijk bevatte het octrooi een aantal bepalingen met betrekking tot vrijstelling van imposten of lasten en werden de plichten van de bedijkers opgesomd. De Tweede Generale Prins Willempolder werd ingericht volgens de architectonische principes van de Renaissance, met een regelmatig patroon van elkaar loodrecht snijdende, kaarsrechte wegen. De langste weg was de Lange Herenweg van Oostburg naar Sasput, ongeveer negen kilometer lang. Op het kruispunt van deze Lange Herenweg en de Willemsweg werd het nieuwe dorp Schoondijke gebouwd.²⁰ In deze Generale Prins Willempolder konden de ideeën van Simon Stevin, het model voor een geometrische verkaveling, maximaal gerealiseerd worden in ‘maagdelijk land’.

De verkaveling van de nieuwe polder werd volgens dezelfde rationele principes aangevat. De Tweede Generale Prins Willempolder werd opgedeeld in 55 kavels van 75 Brugse gemeten ofwel ongeveer 30 hectare.²¹ Verder was er een kavel van 76 gemeten en een kavel van 72 gemeten. Bovendien werd bij de bedijking 3 gemeten en 244 roeden ofwel 1,7 hectare gereserveerd voor de bouw van het nieuwe dorp. Enkele jaren later werd het dorp uitgebreid met 3 gemeten 121 roeden ten behoeve van de kerk, een predikantshuis, een schoolmeestershuis met “eenige overschot tot erve”. Al sinds het einde van de zestiende eeuw hielden brieven of concessies tot uitgifte van terrein voor bedijking dikwijls de voorwaarde in, dat in het nieuwe land bepaalde gronden moesten worden gereserveerd voor het bouwen van een kerk en voor het aanleggen van een kerkhof (het zogenaamde *pro ministerio divino*). Ook tijdens de Republiek hebben zowel de Staten-Generaal als de Staten van Zeeland deze clausule steeds weer in de bedijkingsoctrooien opgenomen.²² De ingelanden van de Generale Prins Willempolder betaalden uit de polderkas mee aan de stichting van de kerk volgens de rekening van 1657-1658 “vier ovalen in de kerke ...” en betaling aan Cornelis van Barlaer uit Middelburg voor het beschilderen van het glas. Van Cruyningen zag hierin een aanwijzing dat de bedijkers niet enkel materiële belangen nastreefden, maar ook de belangen van de gereformeerde godsdienst wilden behartigen.²³ Deze financiering is echter hoogstens als een blijk van sympathie en als relatiegeschenk van de bedijkers voor de te stichten gereformeerde gemeente aldaar te beschouwen. Tevens was het cadeau doen van kerkrampen aan nieuwe kerkgebouwen usance bij Zeeuwse bestuurders. Dit had ook tot doel het eigen prestige te verhogen, zoals nog steeds vaak een kunstwerk geplaatst wordt bij nieuwe publieke gebouwen. Vreemd was wel dat publieke gelden (de polderkas) gebruikt werden voor de stichting van een kerkgebouw. Nader onderzoek zou moeten aantonen of het polderbestuur voor dit doel de inning van parochie-accijnzen in dit gebied voor haar rekening nam en de bewuste gelden voor de kerk hieruit afkomstig waren. Niets wijst er echter op dat een dergelijke gift expliciet bedoeld was om de Reformatie te bevorderen.

De twee delen van de Prins Willempolder fuseerden in 1654 tot de Generale Prins Willempolder. De eerste gefuseerde directie bestond uit een dijkgraaf, vier gezworenen en

17 Brusse, Mijnhardt, *Geschiedenis Zeeland*, 32.

18 Schilleweaert, *Yeder jaeght*, 81.

19 M.H. Wilderom, *Tussen afsluitdammen en Deltadijken*, deel IV, *Zeeuwsch Vlaanderen (Vlissingen 1973)*, 106; P.R. Priester, *Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw, circa 1600-1900* ('t Goy-Houten 1998), 420.

20 Wilderom, *Afsluitdammen*, 106.

21 Priester, *Geschiedenis landbouw*, 425.

22 Gallé, *Beveiligd bestaan*, 35-36.

23 Van Cruyningen, *Weropbouw Vrije*, 223.

drie (later vijf) hoofddirecteuren (waaronder H.J. Thibaut). Tabel 2 geeft een overzicht van de personen die deel uitmaakten van dat eerste overkoepelend polderbestuur.

TABEL 2. SAMENSTELLING EERSTE BESTUUR GEFUSEERDE GENERALE PRINS WILLEMPOLDER, 1654

functie	naam	bestuursperiode
dijkgraaf	Jacob van der Swalme	1654-1666
gezworene	Jacob Mogge	1654-ca. 1660
idem	François Manteau	1654-ca. 1660
idem	Bartholomeus Diericx	1654-ca. 1660
idem	Cornelis Coorte	1654-1666

Bron: J. de Hullu, *Het archief van den generalen Prins Willem polder, 1650-1900*.

De eerste ommeloper dateerde van april 1655 en was opgemaakt door de landmeters François Manteau en Jacob Mogge onder leiding van penningmeester Johan Ellieul.²⁴ Het werk van de landmeters was juridisch en fiscaal erg belangrijk. Zij moesten de grenzen, die door vroegere inundaties verdwenen waren, opnieuw vastleggen. De bedijkingen werden halverwege de zeventiende eeuw steeds groter.²⁵ Men kon dan van schaalvoordelen profiteren. De aanlegkosten (dijken, molens enzovoort) werden over meer land gespreid waardoor de kosten per hectare werden gedrukt.

Schoondijke “in de binn’n en in de buut’n” (dorp en buitengebied)

In 1652 beslisten de stemgerechtigde ingelanden van de twee delen van Prins Willem polder dat het dorp Willemsdorp zou worden gebouwd aan de kruising van de Lange Heerenweg en de Willemsweg.²⁶ In de volksmond sprak men niet van Willemsdorp, maar bleef men van Schoondijke spreken naar het eertijds verdronken dorp op die plaats. Voor het stichten van het dorp werden erven in cijns ofwel erfpacht uitgegeven, zodat de bedijkers controle konden uitoefenen op de nieuwe bewoners.²⁷ In de vergadering van ’t Vrije van Sluis 26 april 1656 deed Cornelis Lampsins, burgemeester van Vlissingen, in opdracht van de Staten-Generaal een voordracht voor aanbesteding van een kerk, een pastorie en een school met woning voor de meester. Dit alles moest op korte termijn gebouwd worden want het dorp groeide snel. In maart 1655 telde het “binnen en buiten” al zeventig lidmaten van de gereformeerde kerk en minder dan een jaar later, in februari 1656, waren er hier nog eens dertig bijgekomen. Deze eerste bewoners waren vooral boeren, landarbeiders en mensen die ambachten uitoefenden ten dienste van de landbouw, zoals timmerlieden, smeden en wagenmakers.²⁸ Dat zij niet erg bemiddeld waren wordt duidelijk toen de Staten-Generaal in 1665 besloten een hoofdgeldbelasting in te voeren. Hierbij stelden ze als minimumbezit voor het hoofdgeld tweehonderd gulden. Op basis van een schatting van de totale inkomsten, ook uit vermogen, werd in principe ieder gezinshoofd jaarlijks aangeslagen volgens inkomensklassen. Bedeelden en personen die voor hun inkomen uitsluitend van eigen ‘handwerk’ afhankelijk waren en ook geen knechts in dienst hadden, waren van deze belasting vrijgesteld. Maar liefst 85 van 93 gezinshoofden in Schoondijke kregen vrijstelling wegens onvermogenheid.²⁹ Zij werden voor minder dan 25 gulden totale inkomsten aangeslagen.

De eerste doop-, trouw- en begraafboeken en lidmaatlijsten van de gereformeerde gemeente in Schoondijke van 1655 en 1656 laten zien dat de pioniers afkomstig waren uit Zeeland, oost en west Zeeuws-Vlaanderen en Noord-Frankrijk. De Vlamingen en Noord-Fransen waren zeer waarschijnlijk om het geloof uitgeweken naar de Republiek. Uit genoemde lidmatenregisters blijkt namelijk dat zij overwegend de protestantse religie beleiden, die in hun land van herkomst niet langer getolereerd werd. Aanvankelijk behoorde

²⁴ Een om(me)loper is een register van onroerende goederen in een polder (boerderijen en percelen). Soms werden ook de bewoners en/of de eigenaren vermeld. Dit boek werd door het polderbestuur gebruikt voor de verponding, de belasting op grond en later ook op gebouwen.

²⁵ Zie tabel 1.

²⁶ J. de Hullu, *De hofsteden van Schoondijke en hun bewoners in vroeger en later tijd* (Oostburg 1939).

²⁷ M.L.M. de Vleeschauwer, *Van water landt, van landt weder water. Waterstaat en waterhuishouding in midden Zeeuws-Vlaanderen, 1600-1900* (Amsterdam 2012), 8.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Zeeuws Archief (ZA), Middelburg, archieven van het Vrije van Sluis, kohieren hoofdgeld 1665.

de gereformeerde gemeente bij de classis Sluis, maar in 1679 maakte de gemeente deel uit van de classis Vlissingen.³⁰ De IJzendijkse gemeente oefende het directoraat over Schoondijke uit.

In opdracht van de heren van 't Vrije onderhandelde Bartholomeus Diericx met het kapittel van de St. Pietersabdij uit Gent en kwam "in het vriendelijke" overeen dat deze als tiendheffer in Schoondijke duizend pond Vlaams zou betalen voor de bouw van de kerk en tevens jaarlijks "in redemptie van de gelibelleerde godsdienst in de nieuwe kerk van Schoondijke en ook ten aanzien van de kerke van St. Eloy binnen Oostburg, haar parochie bestrekkende voor een goed deel in de dijckagie van Schoondijke" zou betalen, namelijk voor iedere predikant driehonderd gulden en daarenboven voor iedere schoolmeester aldaar vijftig gulden per jaar. De kosten voor de kerk, de dominee en de schoolmeester werden dus betaald door de St. Pietersabdij wat op het eerste gezicht een vreemde zaak lijkt. De verklaring hiervoor is dat deze betaling onlosmakelijk was verbonden met de tiendheffing. Tienden waren oorspronkelijk kerkelijke belastingen die dienden voor het onderhoud van de lokale kerk en haar bedienaren. De tiendheffer moest in ruil voor de tiende zorg dragen voor de zielzorg in het desbetreffende gebied.³¹ Door de kosten voor kerk, dominee, koster en schoolmeester op zich te nemen kon de St. Pietersabdij haar oude rechten als tiendheffer doen gelden, wat blijkbaar ruimschoots opwoog tegen de onderhoudsplicht van de lokale, protestantse bedienaren. Het kapittel mag daarbij niet worden verward met de abdij zelf. Het had een zakelijke functie, namelijk het behartigen van de materiële belangen van de abdij. Een kapittel was geen geestelijke instelling en kon derhalve ook overeenkomsten sluiten met de protestantse overheid. Met een hedendaagse term zouden we nu zeggen dat de oude tiendrechten van geestelijke instellingen uit de Zuidelijke Nederlanden na 1648 werden gedoogd. Deze regeling paste in de kosten-baten politiek van de Staten-Generaal voor Staats-Vlaanderen.³² De bezittingen van kloosters, abdijen en vicarieën ('geestelijke goederen') waren geconfisqueerd in de Tachtigjarige Oorlog en bovendien was het katholieke priesters verboden zich binnen de Republiek te vestigen. Na 1648 werd deze confiscatie voor wat betreft bezittingen van religieuze instellingen uit het zuiden opgeheven.

In augustus 1653 ging de verkaveling van de polder van start. Tussen 1656 en 1662 werden vijftien à zestien boerderijen gebouwd. In een polder van 4100 Brugse gemeten ofwel ruim 1813 hectare waren dit er niet veel, wat er op wijst dat het hier om erg grote bedrijven ging. Dit heeft twee redenen. In de allereerste plaats was er voor de bewerking van de zware zeeklei een groot aantal paarden vereist. Die waren duur in aanschaf en onderhoud. Bovendien was er een aanzienlijke oppervlakte land nodig voor het verbouwen van het benodigde voeder voor de paarden. In de tweede plaats waren de nieuwe polders niet bestemd voor keuterboeren die enkel voor eigen behoefte produceerden.³³ De grondeigenaren streefden bij de verkaveling van de nieuwe polder naar rationale, commercieel georiënteerde landbouwbedrijven waarvan de producten op de stedelijke markten in Vlaanderen, Zeeland en Holland konden worden verkocht. Zo ontstond in Zuidwest-Nederland een zeer efficiënte landbouw die met opbrengsten van 20 tot 25 hectoliter per hectare voor tarwe en andere gewassen tot de top van Europa behoorde.

De eigendomsverhoudingen in Zeeuws-Vlaanderen in 1665 (tabel 3) laten zien dat het overgrote deel van de grond eigendom was van de burgerij. Maar hierbij moet wel worden opgemerkt worden dat de gepresenteerde cijfers betrekking hebben op heel Staats-Vlaanderen, dus zowel op het huidige West- als Oost-Zeeuws-Vlaanderen. Het bezit van Vlaamse instellingen en burgers was geconcentreerd in het westelijke deel. Het gaat om circa dertig procent van het areaal. In Oost-Zeeuws-Vlaanderen daarentegen verdween het Vlaams grondbezit vrijwel geheel.³⁴

Uit de gegevens van 1665 blijkt ook de sterke positie van het grootgrondbezit. Veertig procent van het land was in handen van eigenaren met minstens 100 hectare eigendom. Zij woonden buiten West-Zeeuws-Vlaanderen, enkele rijke burgers uit Sluis uitgezonderd. Deze bezittingen vormden geen aangesloten landgoederen, maar lagen versnip-

30 ZA, archief Hervormde Gemeente te Schoondijke inv.nr. 1, lijst predikanten.

31 Schillewaert, *Yeder jaeght*, 108.

32 De kosten verbonden aan de Staatse aanwezigheid (inclusief de kosten van de protestantse kerkopbouw) dienden door het gebied zelf te worden opgebracht.

33 P.J. van Cruijningen, *Behoudend maar buigzaam. Boeren in West-Zeeuws-Vlaanderen 1650-1850* (Wageningen 2000).

34 Brusse, Mijnhardt, *Geschiedenis Zeeland*, 43.

TABEL 3. EIGENDOMSVERHOUDINGEN IN ZEEUWS-VLAANDEREN, 1665

	grondbezit (in ha)	
boeren	2017	10%
overige plattelanders	525	2%
burgerij Zeeuws-Vlaanderen	3920	18%
burgerij Holland en Zeeland	8372	40%
burgerij Vlaanderen	3095	15%
instellingen	2979	14%
onbekend	246	1%
totaal	21154	100%

Bronnen: Nationaal Archief, Den Haag, archief Raad van State 1581-1795 (toegang 1.01.19) inv.nrs. 2145, 2181; Van Cruijningen, *Behoudend maar buigzaam*, 104.

perd over de diverse polders. Een goed voorbeeld is het het omvangrijke bezit van H.J. Thibaut, dat elf voormalige poldertjes omvatte, die nu opgenomen waren in de nieuwe bedijking van de Generale Prins Willempolder. Als koopman spreidde hij zijn risico's. Volgens Priester veranderde de bedrijfsgrootte in nieuwe polders nogal eens kort na de inpoldering. De structuur van de bedrijven was dus niet onveranderlijk. Grote kavels raakten versnipperd door verkoop en vererving. Andersom werden kleine kavels soms samengevoegd tot grotere eenheden.³⁵ In 1653 waren er 340 investeerders in de Generale Prins Willempolder, maar in 1655 was dit aantal al gedaald tot 105 grondeigenaars. Dat betekent dat 235 belanghebbenden hun belang al van de hand gedaan hadden. Voor hen stond het snel winst behalen voorop. Zo verkocht Thibaut vóór 1665 bijna de helft van zijn enorme bezit in de polder. Met deze transacties had hij zijn investering in de bedijking terugverdiend en gedroeg hij zich als een naar winst strevend koopman.³⁶ Andere investeerders, bedijkers of latere kopers, zochten een geldbelegging die hen op lange termijn een behoorlijk rendement verschafte. Zij liepen uiteraard meer risico's.

De bedrijfsomvang in de Generale Prins Willempolder week aanzienlijk af van die in de omringende, oudere polders (zie tabel 4). In de hoofdgeldkohieren is een aanwijzing te vinden voor de grootte van de boerderijen, al moet hier met een onzekerheidsmarge rekening gehouden worden. Deze kohieren werden namelijk opgesteld in het kader van het invoeren van een belasting, dus zullen de bezittingen mogelijk niet exact zijn opgegeven. Bovendien dateren de vroegste hoofdgeldkohieren voor dit gebied uit 1687 toen de polder al ruim 35 jaar oud was. Dat geeft de cijfers nog een extra onzekerheidsmarge. In de hoofdgeldkohieren werd ook het aantal paarden dat iemand bezat genoteerd. Dit is een interessante aanwijzing voor de omvang van de bedrijven. Er van uitgaande dat een paard rendabel was op zes à zeven hectare grond en de ideale bedrijfsomvang met drie span

TABEL 4. BEDRIJFSOMVANG IN DE GENERALE PRINS WILLEMPOLDER, 1665 EN 1687, EN DE GOUDEN POLDER/PASSAGEGEULPOLDER, 1687

Generale Prins Willempolder				Goudenpolder/ Passagegeulpolder	
1665		1687		1687	
<5 ha	37%	<6 ha	1%	<6 ha	70%
5-10 ha	18%	6-<30 ha	25%	6-<30 ha	10%
10-20 ha	21%	30-<59 ha	50%	30-<59 ha	12%
>20 ha	24%	>59 ha	24%	>59 ha	8%

Bron: Zeeuws Archief, Middelburg, archieven van het Vrije van Sluis.

³⁵ Priester, *Geschiedenis landbouw*, 183-184.

³⁶ Brusse, Mijnhardt, *Geschiedenis Zeeland*, 43.

paarden (een span omvat drie volwassen dieren) tussen de 58 en 66 hectare lag, kunnen we een schatting maken van de bedrijfsomvang in de Generale Prins Willem polder anno 1687, variërend van een paard tot negen paarden en meer. De gemiddelde bedrijfsgrootte lag aanvankelijk duidelijk hoger dan in oudere polders.

Gereformeerde invloeden op het bestuur in het Vrije van Sluis

In de inleiding werd de vraag gesteld of de bedijkers behalve economische ook religieuze motieven hadden bij de bedijking van de Generale Prins Willempolder. Om deze vraag te beantwoorden wordt allereerst globaal de houding geschetst van de bestuurders op nationaal vlak en wordt daarna op zoek gegaan naar de houding van de Zeeuwse regenten ten aanzien van andere kerken dan de gereformeerde.

Officieel kende de Republiek gewetensvrijheid, maar geen godsdienstvrijheid. De gereformeerde kerk was dan wel geen staatskerk, maar toch sterk bevoorrecht ten opzichte van andere geloofsrichtingen. De dagelijkse praktijk was sterk afhankelijk van de houding van de regenten in de autonome gewesten. In provincies met grote handelsbelangen zoals Holland was men over het algemeen tolerant ten opzichte van andere geloven.³⁷ Hier ligt de oorsprong van de vaak bezongen Nederlandse tolerantie. Deze was gebaseerd op religieuze, ethische, maar ook economische overwegingen. Economische belangen waren namelijk nauw verbonden met de bestuurlijke praktijk van tolerantie. Mogelijk was ze het gevolg van een 'omgangsoecumene', dat wil zeggen een concrete samenwerking in het dagelijks leven met stilzwijgend voorbijgaan aan confessionele verschillen.³⁸ In zaken werd (wordt) niet gevraagd naar iemands religieuze overtuiging.

In de Generaliteitslanden – waartoe ook Staats- Vlaanderen behoorde – werd het bestuur centraal geregeld door de Staten-Generaal, zonder enige inspraak van de betrokkenen. De Raad van State was uitvoerder van het bestuur zoals dat door de Staten-Generaal bepaald werd, maar delegerde deze uitvoering naar het Vrije van Sluis. Uitzondering op deze regeling vormde het Committimus (het gebied tussen Biervliet, Terneuzen en Axel) dat door de Staten van Zeeland bestuurd werd.³⁹

Het hoogste gezagsorgaan binnen de gereformeerde kerkelijke hiërarchie was de lokale kerkenraad, alhoewel de classis als overkoepelende organisatie verwoede pogingen deed om meer macht naar zich toe te trekken.⁴⁰ In Zeeland was met name de classis van Walcheren in de praktijk erg invloedrijk. De classis hield toezicht op de plaatselijke gemeenten ten aanzien van de kerkelijke tucht, de zuiverheid van de leer, het onderhouden van de armen en het onderwijs op de scholen. Zoals reeds in de inleiding vermeld, oefende de classis Walcheren het kerkelijk gezag uit over Staats-Vlaanderen. Het territorium strekte zich uit van Terneuzen tot Oostende, hoewel dit nog niet vast omlind was. Sluis en omgeving werden in 1604 definitief heroverd door de Staatsen, maar daarentegen ging Oostende verloren.

Tijdens het Twaalfjarig Bestand raakte de gereformeerde kerk in de greep van twisten tussen minder en meer strenggelovigen ofwel tussen remonstranten en contraremonstranten. Ook binnen Zeeland woedde deze strijd in alle hevigheid. Het bestuur van het gewest en de lokale magistraten waren streng calvinistisch, maar toch pragmatisch. De kerk in Zeeland vormde een geduchte macht, waarmee de Staten terdege rekening hadden te houden. Evenals in Holland deden predikanten in Zeeland verwoede pogingen om hun standpunten op te dringen aan de burgerlijke overheid.⁴¹ Zij stelden kerkelijke geboden primair, maar de burgerlijke overheid moest rekening houden met meerdere belangen. Dit had tot gevolg dat de magistraten soms besluiten namen die de predikanten niet aanstonden. Ook het algemene wettelijke kader, waarin bijvoorbeeld gewetensvrijheid onderstreept werd, belette magistraten om voor een echte theocratie te kiezen. Daarnaast hielden magistraat en classis of kerkenraad zich niet enkel met zaken bezig die met de calvinistische leer te maken hadden. Dus zelfs als beide partijen op het vlak van de leer

37 M. Prak, 'Verering in de Gouden Eeuw', speech bij opening tentoonstelling *Hulde! Verering in de Gouden Eeuw*, Teylers Museum, 28-02-2012, zie www.teylersmuseum.eu.

38 W. Frijhoff, 'Shifting Identities in Hostile Settings. Towards a Comparison of the Catholic Communities in Early Modern Britain and the Northern Netherlands', in: B.J. Kaplan e.a. (eds.), *Catholic Communities in Protestant States – Britain and the Netherlands c. 1570-1720* (Manchester 2009), 1-17, aldaar 12.

39 J. Wesseling, *De geschiedenis van Axel* (Groningen 1966), 106-107.

40 M. Bauwens, *Tussen theocratie en tolerantie. De classis Walcheren en haar invloed op religieuze co-existentie in Walcheren en Staats-Vlaanderen (1602-1630)* (Universiteit Gent 2010), 27. Bauwens beweert ten onrechte dat de classis het hoogste orgaan was binnen de gereformeerde hiërarchie. De plaatselijke gemeente is in principe autonoom.

41 J.H. Kluiver, *De soevereine en independente staat Zeeland. De politiek van de provincie Zeeland inzake de vredesonderhandelingen met Spanje tijdens de tachtigjarige oorlog tegen de achtergronden van de positie van Zeeland in de Republiek* (Middelburg 1998), 50.

op dezelfde manier dachten, was er op andere punten, bijvoorbeeld de aanstelling of het ontslag van een predikant, weer ruimte voor discussie.⁴² In dat debat had de burgerlijke overheid meestal het laatste woord.

Vanaf 1609 had vrijwel elk dorp in Staats-Vlaanderen een predikant. Kerkgebouwen werden hersteld of herbouwd. De kosten van dit alles werden opgebracht door de regio zelf, aangestuurd door de centrale overheid (in casu de Raad van State), door de classis en door 't Vrije van Sluis.⁴³ Daarnaast zagen we al dat de St. Pietersabdij van Gent als tiendheer meebetaalde, evenals gewone, overtuigd-gelovige burgers op vrijwillige basis. Zowel immigratie (uit Zeeland, Vlaanderen en Wallonië) als lokale geloofsovergang waren belangrijke factoren bij de verspreiding van het 'Ware Geloof'. Bij dat laatste speelden naast religieuze ook profane overwegingen een belangrijke rol. Posities binnen het bestuursapparaat waren gebonden aan het lidmaatschap van de gereformeerde kerk. Hoewel de gereformeerde godsdienst niet de status van staatsgodsdienst had, waren kerk en staat op meerdere manieren toch sterk met elkaar verbonden. Zo hadden veel magistraten ook een ouderlingenfunctie binnen de kerk wat hun status verhoogde. In Staats-Vlaanderen was de religieuze tucht vrij streng, mede als gevolg van enerzijds contraremonstrantse voorgangers en anderzijds lidmaten die zo sterk aan hun geloof gehecht waren dat zij als vluchteling uit het zuiden hier hun heil gezocht hadden. Zoals gezegd was het burgerlijk bestuur toleranter, want dat had te maken met pluriforme geloofsopvattingen en met allerlei andere belangen.

Op basis van bestudering van de oorspronkelijke verslaggeving van het overleg binnen de classis Walcheren in de acta over de jaren 1573-1620 trekt Bauwens de conclusie dat de classis de beslissingen van de magistraten volgde. Het ontbrak de classis aan macht om kerkelijke regels te kunnen afdwingen.⁴⁴ Zo was goedkeuring van de Statenvergadering verplicht bij het houden van een provinciale synode. Bij de synode was ook altijd een vertegenwoordiger van de Staten van Zeeland aanwezig en bovendien moesten synodebesluiten bekrachtigd worden door de overheid. Ook het beroepen van een predikant gebeurde met instemming van de burgerlijke overheid door een Collegium Qualificatum waarin naast leden van de kerkenraad ook een afgevaardigde van het Vrije van Sluis en een afgevaardigde van de lokale magistraat zetelden. De Staten van Zeeland zagen zich wel als een christelijke overheid en als beschermer van de Ware Religie. De Zeeuwse magistraten - met name die van Middelburg - stonden als streng contraremonstrants bekend.⁴⁵

Hendrik Thibaut gold als een uitgesproken radicaal, contraremonstrants magistraat die echter in zaken uiterst pragmatisch optrad. De veronderstelling dat de bedijkers van de Generale Prins Willempolder met de uitbreiding van hun bezittingen het calvinisme in dit voormalig Zuid-Nederlands gebied actief bevorderden wordt niet door duidelijke feiten bevestigd. Maar wel vormde de invloed van de religie een dankbaar hulpmiddel voor de wereldlijke overheid bij de bestuurlijke opbouw van dit gebied en de versterking van de gemeenschappelijke identiteit en samenhang. De gereformeerde religie had het monopolie op de openbare eredienst en het publieke onderwijs was calvinistisch. Kerk en staat hielpen elkaar dus bij het disciplineren van de bevolking. Zo werden burgerlijke overtredingen als bijvoorbeeld belastingontduiking ook kerkelijk bestraft. Evenals elders in de Republiek werden in Staats-Vlaanderen religieuze praktijken van katholieken verboden, maar tegelijkertijd vaak oogluikend toegestaan, mits ze niet de aandacht trokken en tegen betaling van een recognitie of gedooggeld. Dit werd wel smalend de 'knip op de beurs tolerantie' genoemd.⁴⁶ Daarmee konden katholieken zich tamelijk veilig wanen. Maar officieel bleven zij tweederangsburgers die geen overheidsambten konden bekleden, al werd daar in sommige gevallen een mouw aan gepast. Zo bleek uit de Classicale acta dat in 1654 door H. Thibaut, rentmeester-generaal Bewestenshelde (en zoals gezegd tevens grootgrondbezitter in Staats-Vlaanderen), in Zuid-Beveland katholieke functionarissen geduld werden bij gebrek aan voldoende gereformeerde kandidaten. Nog een bewijs van zijn pragmatische houding. Wegens het staatsbelang werden soms zaken gedoogd waarop moreel het een en ander aan te merken viel.⁴⁷

42 Bauwens, *Theocratie en tolerantie*, 68.

43 *Ibidem*, 10, noot 33.

44 *Ibidem*, 72.

45 Kluiver, *Souvereine staat Zeeland*, 23.

46 Zie hierover M. Gijs-wijt-Hofstra (red.), *Een schijn van verdraagzaamheid. Afwijking en tolerantie in Nederland van de zestiende eeuw tot heden* (Hilversum 1989).

47 J. de Vries, A.M. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995), 205-213.

Bewuste bevolkingspolitiek in Staats-Vlaanderen?

Het nieuw bedijkte gebied in westelijk Staats-Vlaanderen oefende ongetwijfeld een enorme aantrekkingskracht uit op kandidaat-boeren. De bedijkers waren uiteraard op zoek naar boeren met ervaring op grote bedrijven en met voldoende kapitaal. Uit de vroegste doop-, trouw- en begraafboeken en lidmatenlijsten van Schoondijke en omliggende plaatsen blijkt dat vooral gereformeerden naar dit gebied trokken. Deze immigranten zochten en vonden hier duidelijk een hen welgevallige overheid. Er zijn evenwel geen directe sporen te vinden van een openlijke politiek gericht op het aantrekken van juist deze immigranten. Uit de overzichtslijsten van nieuwe bewoners in dit pas bedijkte gebied blijkt echter dat de religieuze overtuiging wel een belangrijke rol speelde. Bij de bedeling van de kavels van de Generale Prins Willempolder waren er op een totaal van 340 begunstigden 208 gereformeerden, vier personen waren expliciet doopsgezind en vijf waren wellicht katholiek. Dit betekent dat tenminste 61 procent van de grondeigenaren aanhangers van de Reformatie waren. Van 71 personen was de religieuze overtuiging niet te achterhalen. Een voorzichtige schatting van eveneens 61 procent protestanten in deze laatste groep levert 43 personen op en brengt hun totale aantal bij de bedeling van de kavels in de Generale Prins Willempolder op circa 250 ofwel bijna 75 procent. Dit percentage wordt bij benadering ook door anderen aangenomen.⁴⁸ Opvallend is echter wel dat in de tweede Generale Prins Willempolder nog steeds 46 religieuze instellingen kavels land bedeed kregen uit hoofde van oude eigendomsrechten van vóór de inundatie. Zij hadden geopteerd voor deelname in de bedijking naar rato van hun oude bezittingen en waren zowel gevestigd in Staats-Vlaanderen als in de Zuidelijke Nederlanden. Hoewel zij maar 13,5 procent van het totale aantal grondbezitters vertegenwoordigden in 1653, bezaten ze 1004 hectare ofwel 31 procent van de gronden. Dit geeft wel aan dat ook deze oude geestelijke instellingen winstkansen in de bedijking zagen en geen gebruik maakten van hun recht van abandon. De aan hen gerichte uitnodiging tot deelname aan het project kan heel goed uit het noorden gekomen zijn om hierdoor de kosten voor deze groep investeerders te drukken.⁴⁹

Uit de verzamelde prosopografische gegevens blijkt dat veel nieuwe bewoners uit Zeeland, Brabant, de Zuid-Hollandse eilanden en de Zuidelijke Nederlanden afkomstig waren. Dit waren deels geloofsvluchtelingen en deels mensen die om economische redenen hier een nieuw bestaan zochten. Voor de katholieke arbeiders uit Vlaanderen moet het gereformeerde bestuur, onderwijs en kerkelijk leven in de nieuwe polder een rem geweest zijn op vestiging. Gezien de relatief geringe afstand met de streek van herkomst opteerden velen wellicht voor seizoensarbeid in de nieuwe polders, gelokt door hogere lonen.

De samenstelling van de nieuwe bevolking doet vermoeden dat geschikte boeren uit eigen (geloofs)kring het meest geneigd waren zich hier te vestigen. Bij de bevolking van de nieuwe polder zagen de heren van 't Vrije de Franse geloofsvluchtelingen of Huguenoten graag komen:

Het is zoo, daar waren armen onder, zeer armen, doch van de mannen en vrouwen, die sedert jaren door lijden en druk als door een wan van kaf waren gezuiverd, die liever dan hun zielen te verkoopen in ballingschap begeerden te gaan, van zulken mocht voor het gewest, dat zij zich ter woonstede kozen, zegen worden verwacht.⁵⁰

Aldus veranderde de demografische en religieuze samenstelling grondig binnen het gebied van de Generale Prins Willempolder in een tijdsbestek van circa vijftig jaar. De oorspronkelijke katholieke bevolking was een minderheid geworden en gedegradeerd tot een groep van tweederangs burgers.

48 Schillewaert, *Yeder jaeght*, 57.

49 S.E. Steigenga-Kouwe, *Zeeuws-Vlaanderen ('s-Gravenhage 1950)*, 95-96. Ook: Van Cruyningen, *Wederopbouw Vrije*, 218.

50 J. de Hullu, 'De overkomst van réfugiés in westelijk Staats-Vlaanderen gedurende de zeventiende eeuw', *Nederlandsch archief voor kerkgeschiedenis VIII* (1911), 30-61.

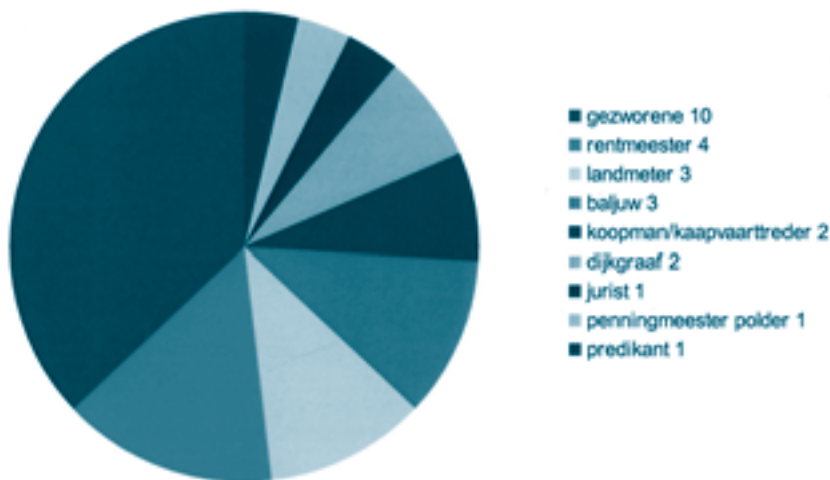

Besluit

We zijn deze studie begonnen met de volgende vragen: Wie waren de bedijkers en de pioniers in de Generale Prins Willemvolder en waar kwamen ze vandaan? Zijn er aanwijzingen dat de bedijkers naast economische ook religieuze motieven hadden bij het investeren in en bevolken van dit nieuwe land? De beroepen van de bedijkers zijn duidelijk te achterhalen en worden weergegeven in diagram 1. Hoewel zij vooral uit het noorden kwamen, waren ook eerdere landeigenaren uit Vlaanderen en Staats-Vlaanderen ruim vertegenwoordigd. De pioniers die het nieuwe land ontgonnen waren afkomstig uit de omliggende regio's. Behalve uit Zeeland en Zuid-Holland kwamen ze uit het zuiden en zelfs uit Noord-Frankrijk. Uit de doop-, trouw- en begraafboeken en lidmatenlijsten blijkt dat het overgrote deel van de immigranten de gereformeerde godsdienst aanhing.

Het antwoord op de tweede vraag, of de bedijkers ook religieuze motieven hadden bij hun handelen, moet formeel ontkennend zijn. Er zijn geen sporen van een voorkeursbehandeling voor geloofsgenoten te vinden. De magistraten stelden het algemeen welzijn voorop en handelden pragmatisch. Zij waren zeker geen religieuze fundamentalisten. De inrichting van het openbare leven was echter zodanig doordrongen van de gereformeerde religie dat niet-gereformeerden ongetwijfeld afgeschrikt werden om zich hier te vestigen. Enerzijds ijverden kerkenraden en Classes ervoor zo veel mogelijk invloed op het burgerlijk bestuur te verkrijgen en anderzijds waren de magistraten vaak ook ouderling. De samenstelling van het Collegium Qualificatum is een duidelijk voorbeeld van de verstrengeling van kerk en staat.⁵¹ De benoeming van predikanten en andere kerkelijke dienaren gebeurde door een vergadering van de kerkenraad (met de predikant) en de ambachtsheer of een door hem gemachtigd persoon. De Zeeuwse magistraten waren bovendien begin zeventiende eeuw helemaal op de hand van de gereformeerde kerk. Andere protestantse sekten werden getolereerd mits ze zich op de achtergrond hielden. De katholieke kerk was officieel verboden. Het gevolg was dat de hele maatschappij een protestants-gereformeerd karakter had. Dit had op gereformeerden grote aantrekkingskracht en betekende voor kolonisten met een ander religie een serieuze hindernis voor vestiging.

Diagram 1. Beroepen/ambten van de bedijkers.

51 ZA, archief Hervormde Gemeente te Sint Laurens (toegang 1703).